

Joanna Iza BELZYT¹, Jarosław BADERA¹

Inny/Obcy a konflikt – fenomen wzajemnych zależności

Streszczenie: Celem artykułu jest wskazanie zależności tego, co nasze/moje, a Inne/Obce, w myśleniu o konfliktach wokół projektów inwestycyjnych. W przypadku pojawienia się inwestycji związanych z zagospodarowaniem przestrzeni i zasobów Ziemi, zwłaszcza jeśli spowoduje to jakiegokolwiek zmiany (realne czy potencjalne), generowane są emocje negatywne, prowadzące do powstania zarzewia konfliktu.

Paradoksalnie udział w konflikcie może nieść ze sobą korzyści dla stron zaangażowanych, choćby takie jak: zaspokojenie potrzeb (uwagi i ważności), realizowanie się w (nowych) rolach społecznych, poznawanie innych punktów widzenia, odnajdywanie się w nowych grupach społecznych czy „zakorzenie” w lokalności.

Żyjąc w „społecznym teatrze życia” każda osoba odgrywa różne role, co może prowadzić do napięcia i poczucia ambiwalencji. W takiej sytuacji jednostka ma poczucie rozproszenia tożsamości mogąc być jednocześnie w kilku opozycyjnych do siebie grupach. Jako przykład posłużyć może tu konflikt wokół projektu górniczego Orzesze.

Ten i inne przykłady pokazują, że to, co moje oraz Inne/Obce, przy całej swej odrębności, jest jednak w mniejszy czy większy sposób ze sobą splecione. Fenomen wzajemnych zależności Innego/Obcego i konfliktu może być zatem ciekawym spojrzeniem na problematykę konfliktów w gospodarowaniu przestrzenią i zasobami Ziemi. Konflikty, w tym zwłaszcza okologiczne, są niezwykle złożonym zjawiskiem, z wielkim potencjałem – zarówno negatywnym, jak i pozytywnym. Docenienie wymienionych w artykule korzyści, wynikających ze wzajemnych zależności stron zaangażowanych w konflikt, wraz z gotowością wyjścia poza sferę komfortu, dają możliwość zrozumienia i szukania porozumienia prowadzącego do pozytywnej zmiany zgodnej z ideą zrównoważonego rozwoju.

W tej złożonej sytuacji włączenie aspektów nie tylko socjologicznych, ale także psychologicznych staje się ważnym elementem polityki surowcowej państwa i przedsiębiorstw, którego nie można dłużej zaniedbywać.

Słowa kluczowe: górnictwo, społeczna odpowiedzialność biznesu, public relations

The Other/Alien and conflict – the phenomenon of mutual dependencies

Abstract: The aim of the article is to show the dependence of what is our/mine and Other/Alien in thinking about conflicts around investment projects. Investments related to the development of space and resources of the Earth, especially if they cause any (real or potential) changes, generate negative emotions which often become the embers of conflict.

¹ Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych, Gdańsk; e-mail: pedjb@ug.edu.pl, jaroslaw.badera@us.edu.pl

Paradoxically, participation in such conflict may benefit the parties involved. Positive outcomes include: meeting needs (attention and significance), fulfilling (new) social roles, learning about other points of view, finding themselves in new social groups or embedded in local communities.

Living in the social theater of life, each person plays different roles, which can lead to tension and a sense of ambivalence. In this situation, the individual has a sense of identity dispersion, being able to be simultaneously in several groups opposing each other. The conflict surrounding the Orzesze mining project can serve as an example here.

This and other examples show that what is mine and the Other/Alien, with all its separateness, is, however, more or less intertwined with each other. So, the phenomenon of mutual dependence between the Other/Alien and conflict can provide an interesting perspective when looking at conflicts in managing the space and resources of the Earth. Conflicts, in particular mining-related ones, are an extremely complex phenomenon with great potential – both negative and positive. The appreciation of the benefits mentioned in the article, which result from the mutual dependence of the parties involved in the conflict along with their readiness to go outside their comfort zones, provide an opportunity for mutual understanding and reaching agreement which could lead to a positive change consistent with the idea of sustainable development.

In this complex situation, the incorporation of not only sociological but also psychological aspects becomes an important element of the states' and companies' resources policy and cannot be neglected any more.

Keywords: mining, corporate social responsibility, public relations

Wprowadzenie

Artykuł ma na celu wskazanie zależności tego, co nasze/moje, a Inne/Obce, w myśleniu o konfliktach wokół projektów inwestycyjnych ingerujących w otaczające środowisko społeczne i naturalne. Pojawienie się czegoś nieznanego, zmieniającego *status quo* nieodzwonnie wywołuje emocje – pozytywne lub negatywne. W przypadku pojawienia się inwestycji związanych z zagospodarowaniem przestrzeni i zasobów Ziemi, zwłaszcza jeśli spowoduje to jakiegokolwiek zmiany (realne czy potencjalne), generowane są emocje negatywne, co prowadzi do powstania zarzewia konfliktu.

Celem nadrzędnym tego artykułu jest próba uchwycenia rozproszonej struktury poznawczej, wynikającej niejednokrotnie z automatyzmów wyjaśniania rzeczywistości i jej przekładu na projektowanie dalszych praktyk interakcyjnych. Wzorzec postępowania jest często konstruowany w oparciu o jednostkowe doświadczenie i postrzeganie rzeczywistości. Próbując doprecyzować tę perspektywę problemu, wyróżnić można wieloaspektowość budowania relacji na styku tego, co nasze/moje, a Inne/Obce.

Paradoksalnie udział w konflikcie może nieść ze sobą korzyści dla stron zaangażowanych, choćby takie jak: zaspokojenie potrzeb (uwagi i ważności), realizowanie się w (nowych) rolach społecznych, poznawanie innych punktów widzenia, odnajdywanie się w nowych grupach społecznych czy „zakorzenie” w lokalności. Fenomen wzajemnych zależności Innego/Obcego i konfliktu może być ciekawym spojrzeniem na problematykę konfliktów w gospodarowaniu przestrzenią i zasobami Ziemi, gdyż tylko w sytuacji dopuszczenia do myśli innych rozwiązań i wyjaśnień, niż te powszechnie przyjęte, można podjąć próbę otwarcia się i zrozumienia Innego, a w efekcie osiągnięcie porozumienia.

1. Podłoże powstawania konfliktów

Jak zauważa Naworyta (2015) w „debatach dotyczących inwestycji górniczych biorą udział różni uczestnicy, spośród których można wyodrębnić charakterystyczne grupy”. Wskazuje on na cztery grupy, które mogą być uczestnikami konfliktów:

a) uczestnicy reprezentujący swoje interesy z uwagi na zamieszkiwanie na terenie inwestycji lub w jej bezpośrednim sąsiedztwie,

b) lokalni przedsiębiorcy*, którzy mogą stracić tereny inwestycyjne (bez możliwości uzyskania odszkodowań z uwagi na brak tytułów prawnych do terenów) oraz pracowników (do tej pory nisko opłacanych z uwagi na brak konkurencji),

c) lokalni politycy (samorządowcy, poczynając od wójtów i radnych, a na posłach i senatorach kończąc), którzy reprezentując różne stanowiska, mogą stać się zakładnikami głoszonych przez siebie hasel wyborczych (por. również: [Belzyt i Badera 2018](#)),

d) przedstawiciele organizacji ekologicznych (tzw. ekolodzy), którzy zdaniem Naworyty „reprezentują stanowisko negatywne niezależnie od rodzaju inwestycji i stojących za nią argumentów”, ale jest to siła, której zdecydowanie nie należy lekceważyć.

Dodatkowo można wskazać piątą grupę, która wprawdzie nie jest bezpośrednio zaangażowana w sytuacje konfliktowe, ale ma duży wpływ na ich kształtowanie i przebieg – grupą tą są mass media ([Badera i Jaksoń 2011](#)).

Z doświadczeń i obserwacji Naworyty (2015), wynika, że grupa pierwsza (zamieszkujący na terenie inwestycji) jest najważniejszą grupą, na której należy skupić największą uwagę, choć jest ona jednocześnie niejednorodna i wewnętrznie zróżnicowana, co może utrudnić prowadzenie rozmów**, ale ich prowadzenie jest niezwykle ważne, ponieważ jest to grupa, którą można przekonać do inwestycji merytorycznymi argumentami.

Wielość grup zainteresowanych oddziaływaniem inwestycji górniczej na terenie ich zamieszkania czy działalności gospodarczej oraz politycznej prowadzi nieuchronnie do powstania sytuacji trudnych, które najczęściej prowadzą do konfliktu. Pomimo powszechnego przekonania o szkodliwości i negatywnych skutkach konfliktu, może on stać się jednak okazją do pozytywnych zmian. Zagrożenie związane z negatywnymi skutkami konfliktu pojawia się w sytuacji, kiedy sytuacja konfliktogenna została zaniedbana lub jest niewłaści-

* Nie przyznając się wprost do pobudek kierujących ich postępowaniem (konflikt interesów) do działań przeciwko inwestycji wykorzystują oni hasła ekologiczne i slogany w rodzaju „katastrofa ekologiczna”, „dewastacja krajobrazu”, „zanieczyszczenie powietrza” itp. Starają się również wpływać na innych niezdecydowanych, w tym swoich pracowników, a dzięki posiadaniu wysokiej pozycji w lokalnej społeczności mogą wywierać naciski na wójtów i radnych.

** Zróżnicowanie wewnętrzne grupy, prowadzące często do konfliktów, jest spowodowane położeniem zamieszkiwanej/posiadanej nieruchomości/terenu względem planowanych granic eksploatacji. „Położenie nieruchomości względem planowanych granic eksploatacji jest niezwykle istotne. Ci, których nieruchomość leży nad planowanym do eksploatacji złożem będą objęci procesem relokacji, ale jednocześnie staną się największymi bezpośrednimi beneficjentami nadchodzących zmian, podczas gdy ludzie mieszkający w otoczeniu planowanej inwestycji będą narażeni na pewien realny dyskomfort wynikający z bliskości realizowanego przedsięwzięcia. Oni również zostaną beneficjentami jako mieszkańcy dobrze prosperującej gminy, jednak te korzyści nie będą bezpośrednie. W wielu obserwowanych przeze mnie przypadkach stosunek do projektu górniczego zależał właśnie od tej wytyczonej w realnej przestrzeni linii podziału” (Naworyta 2015).

wie zarządzana. W takim przypadku pojawia się niebezpieczeństwo destrukcyjnego wpływu zarówno na relacje stron zaangażowanych, jak i na ich otoczenie.

Rozważając proces rozwoju konfliktu można podzielić go na pięć etapów: niezgodność, rozpoznanie i personalizacja, strategia, otwarty konflikt oraz rezultat (szerzej na ten temat: [Idziak 2014](#); [Belzyt 2017](#)). Szukając czynników powstawania konfliktów, warto sięgnąć do typologii stworzonej przez amerykańskiego mediatora Moore'a (2009), który wskazał pięć potencjalnych źródeł (typów) konfliktów i „zamknął” je w tzw. kole konfliktu. Są to: konflikt danych, relacji, wartości, interesów oraz strukturalny*. Podział ten jest uniwersalny i przez to niezwykle użyteczny dla stworzenia płaszczyzny analiz związanych z sytuacjami konfliktu czy sytuacjami konfliktogennymi (szerzej na ten temat [Belzyt 2017](#)).

Sytuacja konfliktu sama w sobie jest trudna, a dodatkowo może ją komplikować to, że może składać (nakładać) się na nią kilka przyczyn, a dodatkowo każda ze stron zaangażowana (uwikłana) w konflikt może koncentrować się na innej, ważnej dla niej płaszczyźnie**. W sytuacji realnego konfliktu niezwykle trudno jest sprowadzić go do, uznawanej za najkorzystniejszą, płaszczyzny interesu i struktury. Dzieje się tak dlatego, że w konflikt zaangażowane są silne emocje, które najczęściej są nieuświadomione ([Belzyt 2015, 2017](#); [Belzyt i Badera 2018](#)).

Emocje te pojawiają się podczas spotkania z Innym/Obcym (tu: inwestorem), co zawsze jest potencjalnym czynnikiem konfliktogennym, ponieważ to, co inne, nowe, wzbudza niepokój, wytrąca ze stanu równowagi (uznanego *status quo*) i prowadzi do dysonansu poznawczego. Relacja z Innym, z tym co Obce, zawsze obciążona jest nieufnością, lękiem i wpisana w naszą naturę, co można uznać poniekąd za odruch atawistyczny ([Belzyt 2005, 2013, 2015](#)).

Jak można zauważyć na podstawie przytoczonych treści, niezwykle trudno jest uchwycić rozproszoną strukturę poznawczą, wynikającą niejednokrotnie z automatyzmów wyjaśniania rzeczywistości i jej przekładu na projektowanie dalszych praktyk interakcyjnych. Dodatkową trudnością jest to, że niejednokrotnie wzorzec postępowania konstruowany jest w oparciu o jednostkowe doświadczenie i postrzeganie rzeczywistości, w związku z czym wyróżnić można wiele aspektów budowania relacji na styku tego, co nasze/moje, a Inne/Obce. Relacje te, jak już zostało wspomniane, nie zawsze są pozytywne, a często obciążone są potencjałem konfliktowym. Paradoksalnie jednak sytuacje konfliktogenne i udział w nich może nieść ze sobą korzyści dla stron zaangażowanych, zarówno mieszkańców, lokalnych przedsiębiorców i polityków, czy w efekcie również dla inwestorów.

* Por. również do innowacyjnej koncepcji „Walca konfliktów” polegającej na uzupełnieniu koła konfliktów Moore'a o dwa dodatkowe elementy: emocje i kody językowe ([Belzyt i Badera 2018](#)).

** Ponadto trzy pierwsze płaszczyzny wskazane przez Moore'a (2009) – konflikt danych, konflikt relacji, konflikt wartości – mogą stanowić sekwencję chronologiczną narastania sytuacji konfliktowej: niewyjaśniony konflikt danych przeradza się w konflikt relacji między stronami, a przedłużający się w czasie brak rozwiązania powoduje eskalację konfliktu, prowadząc do o wiele poważniejszego konfliktu – konfliktu wartości. W takiej sytuacji nie ma szansy na konstruktywne rozwiązanie, dlatego sugeruje się sprowadzenie konfliktu do wspólnej płaszczyzny, która może stać się negocjowalna. Za najkorzystniejsze uznaje się sprowadzenie konfliktu do płaszczyzny interesu i struktury (por. [Belzyt 2017](#)).

2. Korzyści z konfliktu

Rozważając możliwości czerpania korzyści z konfliktu (uczestnictwa w konflikcie), warto rozpocząć od dostrzeżenia znaczenia Innego/Obcego w życiu jednostek. Jak wspomniano – spotkanie z tym, co Inne/Obce budzi niepokój, powoduje powstanie sprzeciwu wobec pojawienia się Innego. Należy uświadomić sobie jednak, że każdy z nas jest „skazany” na nieustanne doświadczanie styku/granicy*, gdzie poznaje się myśli, przekonania, doświadczenia swoje i innych (Bachtin 1986; Orłowski 2016). Jednocześnie żyjąc w „społecznym teatrze życia” (Goffman 2009) każda osoba odgrywa różne role, co może prowadzić do sytuacji napięcia i ambiwalencji**.

Przykładem ambiwalencji jest sytuacja, gdy pracownicy kopalni wywodzą się spośród lokalnej społeczności. Można to zaobserwować zwłaszcza w przypadku relatywnie niewielkich, odkrywkowych zakładów wydobywczych, które zatrudniają nie więcej niż kilkadziesiąt osób, z czego pewien procent stanowią zwykle mieszkańcy pobliskich miejscowości. Osoby te, pragnąc być lojalne wobec pracodawcy, są często potępiane przez sąsiadów niecierpiących korzyści z funkcjonowania kopalni, odczuwających za to skutki zapylenia lub hałasu, a zwłaszcza ciężkiego transportu kołowego. Zjawisko takie, dokumentowane choćby wpisami na forach internetowych (niekiedy są to wręcz ataki personalne), autorzy zaobserwowali np. w jednej z gmin Pomorza Zachodniego.

Nieco inna sytuacja zachodzi, gdy osoby związane zawodowo z górnictwem są posiadaczami nieruchomości zagrożonych nowym projektem wydobywczym w obrębie tzw. *greenfield*. Abstrahując od realności obaw, są oni dla mieszkańców liderami opinii, stając przed dylematem w czym interesie mają się wypowiadać i działać, zwłaszcza w sytuacji, gdy ich ekspercka wiedza i doświadczenie stoją w sprzeczności z ugruntowanymi (np. przez media) stereotypami. Jako przykład posłużyć może tu konflikt wokół projektu Orzesze (Belzyt 2017). Jeszcze większe komplikacje występują, gdy ocenie podlegają sposoby eksploatacji, z którymi „ekspert” nie miał wcześniej do czynienia; miało to miejsce w przypadku jednego z dolnośląskich kamieniołomów (Badera i Jaksoń 2011).

Przykłady te pokazują, że to, co moje i Inne/Obce jest jednocześnie relacyjne, bo to, co własne i obce przy całej swej odrębności jest jednak w mniejszy czy większy sposób splecione ze sobą (Waldenfels 2009) i to w relacji (opozycji) do innych można określić to co moje oraz ustalić granice „ja”. To dzięki innemu można spojrzeć na siebie oczami drugiego, a tym samym odpowiedzieć w pełni na podstawowe pytanie „kim jestem?” (Bachtin 1986; Orłowski 2016). Zatem to, co Inne/Obce, może nieść ze sobą obok potencjalnych zagrożeń i lęków również potencjał rozwojowy, a spotkanie z Innym/Obcym może mieć przebieg (i wynik) zarówno konstruktywny, jak i destrukcyjny.

Kolejnym obszarem, w którym znaczenie Innego jest niezwykle ważne jest budowanie/umacnianie tożsamości w kontakcie i opozycji do Innego. Jak pisał Sartre (1998), aby po-

* Jak pisał Waldenfels: „Obce jest fenomenem granicznym *par excellence*” (2009).

** Jednostka opowiadając się w konflikcie po stronie „my-oni/ja-oni” ma poczucie rozproszenia tożsamości mogąc być jednocześnie w kilku opozycyjnych do siebie grupach/na różnych płaszczyznach konfliktu „my-oni/ja-oni”.

znać prawdę o sobie należy „przejsć przez innego”. Inny jest niezbędny dla naszej egzystencji i zbudowania naszej tożsamości. To w kontakcie, w opozycji do Innego i wobec Innego poznajemy siebie, poznajemy granice swoje i innych. Dzięki Innemu możemy spojrzeć na siebie oczami drugiej osoby; poczuć, dowiedzieć się jak jesteśmy postrzegani (na ile Ja-idealne i Ja-realne są zbieżne).

Obecność Innego jest niezbędna również do zaspokajanie potrzeb, a wśród nich tych niezwykle ważnych dla właściwego społecznego funkcjonowania:

- poczucie bycia docenionym i zauważonym – niezwykle ważna jest świadomość bycia wysłuchanym, zrozumianym, bycia ważnym dla innych, aby mieć poczucie, że inni liczą się z naszym zdaniem;
- poczucie sensu „zagmatwanego” świata i rozumienie przyczyny i skutku, oraz związana z tym potrzeba zaufania innym (świadomość, że można zaufać innym daje poczucie bezpieczeństwa);
- poczucie bezpieczeństwa i połączona z tym potrzeba odczuwania stabilności, przewidywalności zdarzeń, powtarzalności, znajomości zasad i struktur w otaczającej rzeczywistości;
- poczucie przynależności do grupy, co wiąże się z odczuwaniem akceptacji, poszanowania, docenienia przez innych.

Z potrzebą poczucia przynależności łączy się obecne zagrożenie „wykorzeniem”, na które zwróciła uwagę Tersa (2017). Coraz częściej osoby nie czują się związane z miejscem, społecznością lokalną, sąsiadami, co może generować wiele trudności i zaburzać realizację podstawowych potrzeb, wymienionych powyżej, wynikających z życia w społeczeństwie. Coraz więcej osób żyje w globalnej wiosce i coraz więcej czasu spędza w świecie wirtualnym.

W tej sytuacji możliwość „zakorzenia” w lokalności to jeden z paradoksów uczestnictwa osób/grup w konflikcie, z którego mogą wynikać:

- poznawanie innych (sąsiadów), szukanie kontaktu z innymi osobami w celu zjednoczenia się wokół sprawy ważnej dla lokalnej społeczności;
- wspólnota interesów, uświadomienie sobie, że osoby żyjące dookoła mają podobne potrzeby, podobnie myślą, mają zbieżne zdanie w określonych tematach (np. dotyczące planowanej inwestycji górniczej);
- świadomość praw obywatelskich, korzystanie z narzędzi demokracji, np. protestów, demonstracji, które pomiędzy wyborami są jedyną formą wyrażania opinii społecznej;
- budzenie lokalnego patriotyzmu, poczucia odpowiedzialności za lokalną społeczność i więzi z „małą ojczyzną”;
- budowanie wspólnoty lokalnej poprzez uczenie się/poznawanie się nawzajem i „otwierania się” na Innych, którzy do tej pory mogli być uznawani za Obcych (mimo że żyjących tuż obok).

Zakorzenie w lokalności widoczne jest w przypadku większości konfliktów okołogórniczych. Autorzy obserwowali tego typu zjawisko w trakcie debaty zorganizowanej w jednym z wielkopolskich miasteczek w związku z lokalizacją w regionie odkrywek węgla brunatnego, gdzie doszło do spotkania kilku niezależnych, lokalnych organizacji pozarząd-

dowych. W opozycji do grup lokalnych stanęła z kolei grupa zorganizowana w związek zawodowy, „nieprzywiązana” do określonego miejsca, ale do przedsiębiorstwa zmieniającego obszar swej działalności zależnie od lokalizacji złoża i stanu jego zagospodarowania. Podobną sytuację obserwowano w kontekście projektu żwirowni na terenie wspomnianej wcześniej gminy zachodniopomorskiej; doszło tam nawet do referendum w tej sprawie. Na przeciwległym biegunie stoi projekt małej piaskowni w województwie śląskim, w przypadku której lokalna wspólnota mieszkańców dzielnicy zawarła umowę z firmą i stanęła po stronie przedsiębiorcy, w opozycji do niekorzystnych decyzji (a właściwie ich braku) ze strony władz miejskich, które – z niejasnych przyczyn – okazały się niechętne inwestycji (jako oficjalne stanowisko podano względy ochrony przyrody).

Okazuje się jednak, że także część kompanii górniczych (zwłaszcza międzynarodowych, przenoszących pewne doświadczenia na grunt polski) potrafi w pewnym sensie zjednoczyć lokalne instytucje i organizacje wokół projektu, jeśli tylko w ramach prowadzonych działań z zakresu *Corporate Social Responsibility* (CSR) rozpoznane zostaną rzeczywiste potrzeby publiczne, a nawet indywidualne. Dzieje się tak zwłaszcza, jeśli w poprzednim okresie potrzeby te (jakkolwiek rozumiane) były źle rozpoznane lub wręcz ignorowane.

Wymienione możliwe do ukształtowania się zachowania i postawy są przykładami powstawania społeczeństwa obywatelskiego i budzenia się świadomości obywatelskiej, co prowadzi w perspektywie czasowej do zwiększenia świadomości społecznej i dostrzeżenia zależności wzajemnego przenikania się działań człowieka, przemysłu (opartego na surowcach mineralnych) i środowiska naturalnego. A to, wraz z działaniami edukacyjnymi (Naworyta 2015) oraz działaniami z zakresu *Public Relations* (PR) przedsiębiorstw może znacząco wpłynąć na postrzeganie i akceptację inwestycji przemysłowych (górnictwych) przez społeczności lokalne.

Podsumowanie i wnioski

Konflikty, w tym zwłaszcza okołogórnictwe, są niezwykle złożonym zjawiskiem, z wielkim potencjałem, zarówno negatywnym, jak i pozytywnym. Docenienie przywołanych w artykule korzyści – a zostało tu wskazanych zaledwie kilka – wynikających ze wzajemnych zależności stron zaangażowanych w konflikt, wraz z gotowością wyjścia poza sferę komfortu, dają możliwość zrozumienia i szukania porozumienia prowadzącego do pozytywnej zmiany zgodnej z ideą zrównoważonego rozwoju.

Kluczowe jest stworzenie odpowiedniej przestrzeni do spotkań i rozmów, aby możliwe było ujawnianie potrzeb, czyli odkrywanie własnych oczekiwań przed innymi. Zaistnienie takiej sytuacji pozwala na poszukiwanie rozwiązań, bowiem częstym powodem konfliktów jest oczekiwanie, że inni domyślą się, jakie są nasze potrzeby i oczekiwania (Idziak 2014; Belzyt 2017).

Literatura

- Bachtin, M. 1986. Estetyka twórczości słownej. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Badera, J. i Jaksoń, M. 2011. Rola środków masowego przekazu w konfliktach społeczno-środowiskowych związanych z działalnością górnictwa. *Prace Nauk. Inst. Górn. Politech. Wrocl.* nr 132, *Studia i Materiały* nr 39, Górnictwo i Geologia XV nr, s. 3–9.
- Belzyt, J.I. 2005. Kontakt i komunikacja z osobami niepełnosprawnymi. Aspekty niewerbalne. Toruń, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, *Biblioteka Debiutów Naukowych* 1.
- Belzyt, J.I. 2013. Niewerbalne aspekty relacji z innym w ujęciu psychologicznym. [W:] Chrzanowska I., Jachimczak B., Pawelczak K. (red.) – *Miejsce innego we współczesnych naukach o wychowaniu. W poszukiwaniu pozytywnów*. Poznań, Wyd. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, seria: Psychologia i Pedagogika nr 187, s. 149–163.
- Belzyt, J.I., Doroszuk, J. i Woynarowska, A. 2015. *Doświadczenia niepełnosprawności w przestrzeni spotkania*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Belzyt, J.I. 2017. The relationship with the Other as a platform for discussion about conflicts. Comments on the Orzesze coal mine project. *Environmental & Socio-economic Studies* vol. 5, iss. 2, s. 19–26.
- Belzyt, J.I. i Badera, J. 2018. Metaphors of society and ways of exerting influence in socio-environmental conflicts related to mining. *Scientific Papers of Silesian University of Technology, Series: Organization and Management* (w druku).
- Goffman, E. 2009. *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Warszawa: Aletheia.
- Idziak, G. 2014. *Zarządzanie konfliktem*. Materiały szkoleniowe w ramach projektu NAUKA – Nowoczesna Administracja Uczelni i Kadra Akademicka. Akademia Morska w Szczecinie [Online] <http://nauka.am.szczecin.pl> [Dostęp: 29.09.2018].
- Moore, Ch.W. 2009. *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Naworyta, W. 2015. Gdy milczenie nie jest złotem. Znaczenie konsultacji społecznych w górnym procesie inwestycyjnym. *Surowce i Maszyny Budowlane* nr 1, s. 14–20.
- Orłowski, A. 2016. Fascynacje pograniczem w dwudziestowiecznej myśli filozoficznej i antropologicznej – Bachtin, Todorov, Buber, Levinas. *Pogranicze: Polish Borderlands Studies* t. 4, nr 1, s. 5–23.
- Sartre, J.-P. 1998. *Egzystencjalizm jest humanizmem*. Warszawa: Muza.
- Tersa, K. 2017. *Zakorzenie jako element integracji*. Wystąpienie na VIII Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Interdyscyplinarne konteksty pedagogiki specjalnej – Miejsce Innego we współczesnej refleksji naukowej”, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, 19–20.04.2017.
- Waldenfels, B. 2002. *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Waldenfels, B. 2009. *Podstawowe motywy fenomenologii obcego*. Warszawa: Oficyna Naukowa.